

ЎЗБЕКИСТОНДА ЯНГИ ЎЗЛАШТИРИЛГАН ЕРЛАРГА АҲОЛИНИ КЎЧИРИЛИШНИНГ МУЛКИЙ МУНОСАБАТЛАР ТАРИХИДАН (1946-1960 ЙИЛЛАР МИСОЛИДА)

Акрам Мадаминович Саттаров

Андижон давлат тиббиёт институти

Ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраси катта ўқитувчиси

tadqiqotchisattarov@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада 1946-1960 йилларда Ўзбекистонда пахта яккахокимлигини мустахкамлашда янги ерларга ўзлаштириш учун кўчирилган аҳолининг мулкий масалалари ёритилган. Жумладан, ўзлаштирилган худудларга кўчиб кетган аҳолини аввалга доимий яшаган жойидаги мулкий муаммолари архив материаллари ва илмий адабиётлар асосида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: аҳолини кўчириш, мулк, пахта яккахокимлиги, совет ҳукумати, уй-жой, ўзлаштириш, қишлоқ хўжалиги, колхоз, қарз, маблағ.

FROM THE HISTORY OF PROPERTY RELATIONS TO NEWLY DEVELOPED LAND IN UZBEKISTAN (ON THE EXAMPLE OF 1946-1960)

Akram Madaminovich Sattarov

Senior Teacher, Andijan State Medical Institute

Department of Social Sciences

tadqiqotchisattarov@gmail.com

ABSTRACT

This article discusses the property issues of the population who were relocated to new lands in 1946-1960 to strengthen the cotton monopoly in Uzbekistan. In particular, the property problems of the population who moved to the occupied territories were analyzed on the basis of archival materials and scientific literature.

Keywords: resettlement, property, cotton monopoly, Soviet government, housing, appropriation, agriculture, kolkhoz, debt, capital.

КИРИШ

Совет даврида сиёсат иқтисодга нисбатан устивор аҳамиятга эга бўлган. Ўзбекистонга пахта хом ашё базаси ролининг ажратилиши натижасида пахта

яккаҳоқимлиги ўрнатилган. Бу пахта майдонларини кенгайтиришни талаб қилган. Натижада янги ерлар хўжалик муомаласига киритилган. Марказий Фарғона чўли ва Мирзачўлни ўзлаштирилиши, ушбу ҳудудга аҳолининг кўчирилиши яна шу жараёнлар билан боғлиқ бўлган.

Совет ҳукуматининг 1946 йил 2 февралдаги Ўзбекистонда пахтачиликни тиклаш ва янада ривожлантириш чоралари тўғрисидаги қарори Ўзбекистонда пахта яккаҳоқимлигини кучайтириш учун асос бўлди. Иқтисодни режали равишда ривожлантириш билан бир қаторда баъзи ижтимоий масалаларга ҳам эътибор қилинди.[1. Б,219] Жумладан янги ўзлаштирилган ерларга аҳолини кўчиришда уй-жой билан таъминлаш ҳамда кўчиб кетаётган колхоздаги мулкларининг кейинги тақдири масалалари муҳим аҳамият касб этди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ўзбекистонда 1946-1960 йилларда янги ўзлаштирилган ерларга аҳолини кўчирилишининг мулкӣ муносабатлар мавзунинг айрим қирралари алоҳида тадқиқотларда акс этган бўлиб, яхлит тарзда илмий ўрганилмаган. Фойдаланилган адабиётларни хронологик жиҳатдан совет даврида ва мустақиллик йилларида чоп этилган адабиётларга бўлинади.

Аҳолини кўчирилишини асосий тўлқини Фарғона водийси аҳолисини Марказий Фарғона чўли ва Мирзачўлга кўчирилиши билан боғлиқдир. Хусусан Мирзачўлнинг ўзлаштирилиши тарихи анча илгарига бориб тақалади. Россия империяси, советлар ҳукмронлигининг дастлабки ўн йилликлари ҳамда иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда Мирзачўлни ўзлаштириш бўйича йирик тадбирлар амалга оширилган бўлиб, ушбу жараёнлар қатор адабиётлар ва тадқиқот ишларида албатта акс этган. Гарчи улар бошқа хронологик даврни қамраб олсада, ўрганилаётган давр ва у билан боғлиқ мавзуни илмий жиҳатдан тадқиқ этиш, моҳиятини чуқурроқ тушиниб етишга ёрдам беради. Бундай асарлар сирасига пахта яккаҳоқимлигини ўрнатиш, янги ерларни, хусусан, Мирзачўлни ўзлаштириш, ирригация–мелиорация ишларини ривожлантириш, аҳолини кўчириш, колхозлаштириш тарихига оид асарларни киритиш мумкин. Мазкур асарларда воқеа–ҳодисалар коммунистик партия манфаатлари нуқтаи назардан ўрганилган, совет ҳукуматининг аграр сиёсати, янги ерларни ўзлаштириш, аҳолини кўчириш тадбирлари тўла ижобий баҳоланган. Янги ерларни ўзлаштириш мақсадида аҳолини кўчириш орқали кўплаб ижтимоий–иқтисодий муаммоларни ечиш мумкин деган хулоса чиқарилган.

Мутақиллик йилларида Ўзбекистон тарихини ёритишга сиёсатдан холи бўлган муносабатнинг шаклланиши, жумладан, янги ерларни аҳолини кўчириш

орқали ўзлаштириш билан боғлиқ ҳақиқатни юзага чиқариш учун имконият яратилди. Совет даврида юритилган аграр сиёсат тарихини ҳолисона ўрганишга бўлган ижтимоий эҳтиёж пайдо бўлди. Унинг самараси маҳсули сифатида бир қанча тадқиқотлар бунёдга келган. Лекин янги ерларни ўзлаштирилган худудларга кўчирилган аҳолини мулкрий муносабатлари деярли ўрганилмаган.

Ушбу мақолада умум қабул қилинган тарихий методлар-тарихийлик, қиёсий-мантиқий таҳлил, кетма-кетлик, холислик тамойиллари асосида ёритилган.

МУҲОКАМА

ССР Иттифоқи Халқ Комиссарлари Советининг “1946-1953 йиллар даврида Ўзбекистонда пахтачиликни тиклаш ва янада юксалтириш чоралари тўғрисида”ги қарорига ва Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг 1946 йил 23 майда чиқарган №662 қарорига мувофиқ, кўчириш учун ўз хўжалиklarининг бир қисмини ташкилий суратда ажратувчи колхозлар кўчириладиган хўжалиklar ҳиссасига капитал кўйиш ва бошқа фондлардан тегишли асосий мулкни берилиши лозимлиги белгиланди. [2. Б,138] Шунга мувофиқ янги сув чиқарилган ерларга кўчирилган хўжалиklarни бўлинмас фондлар ҳамда уларнинг жойида қоладиган мулклари (уй-жойлари) тўғрисидаги хисоботларни тузиш ва уларга мулк ажратиш ишлари таклиф этилади.

Колхозлар бошқарувлари кўчирилган хўжалиklar учун мулк ажратиш вақтида қарорда кўрсатилган тавсияларга амал қилиш белгиланган: - Колхозчилар тамонидан ажратилган мулк кўчиб кетган хўжалиklar сонига нисбатан ажратилиши лозим;

-Маҳсус фондлар (кадрлар тайёрлаш, маданий-майиший, мукофат ва бошқа фондлар) хисобидаги пуллар кўчирилган хўжалиklar сонига нисбатан тақсимланади;

-Ажратиладиган хўжалиklarга бериладиган барча мулк ва маблағлар ҳар бир колхозда колхозчиларнинг умумий йиғилиш қарорига асосан ажратилади;

-Мулкни тақсим қилиш кунигачи фойдаланилмаган капитал кўйиш маблағлари ажратиладиган хўжалиklar сонига нисбатан бўлинади

-Қимматбаҳо қоғозлар, пайлар, акциялар тақсимлаш кунига бўлган суммага нисбатан тақсим қилинади;

-Кўчиб кетадиган колхозчиларнинг 1946 йилги ва олдинги йилларнинг меҳнат кунларига тегишли маҳсулот ва пуллар дархол тўлаб берилиши, 1947 йил учун эса йил охирида, йиллик хисобот тузилгандан кейин берилиши лозим;

-Колхознинг ундирилиши гумон бўлган олажак қарзлари ҳамда растрата

бўлиб ҳисобланган пуллар текширилиши ва бундай қарзлар кўчириладиган колхозларга тегишли мулк ва қимматдорлар бўйича ҳисоб-китоб тамом бўлгунча тугатилиши лозим. Колхознинг оладиган ва тўлайдиган қарзлари (ундирилиши мумкин бўлганлари) тўғрисидаги ҳисоботларнинг барчаси колхоз зиммасида қолади;

-Кўчиб борган жойдаги колхозларда кўчиб борган колхозчиларнинг бўлинмас фондлари ва пай бадаллари кўчиб кетган колхозлардан олинган асосий ишлаб чиқариш воситалари ва бошқа материаллар ва маблағлар мулкни тақсим қилганлик тўғрисидаги актларнинг копияларига мувофиқ колхоз дафтарларига ўтказилади. [2. Б,138]

Янги ўзлаштирилган ерларда ташкил этилган колхозларда кўчиб борган колхозчилар ер ишларини бажаришда қишлоқ хўжалик асбоб-ускуналари ва уруғлар муҳим аҳамият касб этган. Иш ҳайвонлари ва маҳсулдор ҳайвонлар, ёш мол, паррандалар ва бошқалар, балансда кўрсатилган баҳолари юзасидан мол туёғи ва паррандалар сон ҳисобидан, асалари эса уя ҳисобидан кўчиб борган колхозчиларга берилган. Колхоздан ажратиладиган хўжаликлар колхоздаги умумий хўжаликлар сонига қандай нисбатда бўлса, кўчириладиган хўжаликларга бериладиган ҳайвонлар ҳам сон ва баҳолари жихатидан шу нисбатда берилган. Қишлоқ хўжалик асбоблари машиналар, транспорт асбоблари ҳам, сифатлари оз ва кўп ишлатилганликларини эътиборга олиб сон ҳисобидан ажратилган. Ем ҳашак уруғлик фондлар, жамоат моддий фондларидаги маҳсулот ажратиладиган хўжаликлар сонига нисбатан бўлинган ва кўчириладиган хўжаликларга тарозида тартиб берилган. Агарда колхоз ва кўчириладиган хўжаликлар рози бўлса, у вақтда ҳашак ўрнига, уни сотиб олиш мумкин бўлган нарх юзасидан, пул берилиши мумкин бўлган. Кўчириладиган колхозчиларга мулк ажратиб бериш вақтида колхоз, кўчиб кетадиган колхозчилар билан бирга ихтиёрий равишда келишиб, бир хил мулк ўрнига иккинчи хил мулк бериши, ёки пул тўлаши мумкин, лекин иш ҳайвонлари ёки қорамол ўрнига бошқа мулк ёки пул бериши мумкин эмас, бу ҳайвонларни ўзи берилган. Чунки ўзлаштирилган ерга кўчиб борган колхозчилар қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришдаги иш қуролларини ёки иш ҳайвонларини сотиб олиш имконияти бўлмаган. Шунинг учун иш ҳайвонлари ва қорамол ўрнига пул бериш тақиқланган.

НАТИЖАЛАР

Янги ўзлаштирилган ерларнинг иқтисодий самарадорлиги кўп жиҳатдан янги кўчиб келган оилаларнинг ижтимоий таъминотига ҳам боғлиқ эди.

Урушдан кейинги йилларда бинокорлик материаллари ва малакали курувчиларнинг етишмаслиги оқибатида уй-жой қурилиши талаб даражасида бўлмади. Ҳисоботларга кўра, “1946-1947 йилларда совхозлар секторида уй-жойлар қуриш режаси атиги 38 % бажарилган. 1947 йили совхозлар ишчилари уй-жой билан бор-йўғи 43 % таъминланган”. Мавжуд уй-жойларнинг ҳам ярми яроқсиз ҳолга келиб қолган. Давлатдан бирор нарса талаб қилиб олишга ўрганмаган маҳаллий аҳоли имкониятига қараб, ўзлари учун шароит яратишга ҳаракат қилган. Кўпгина совхозларнинг ишчилари уй-жой етишмаслиги сабабли ертўлалар ёки чайлаларда яшаган. [3. Б,18] Бу эса кўчиб борган хўжаликларни аввалги яшаган ҳудудларига қайтиб кетиб қолишига сабаб бўлган. 1946-1947 йилларда Андижон вилоятида 3412 хўжалик кўчирилган бўлса, ушбу кўчирилган хўжаликлардан 1730 та хўжалик аввалги яшаган жойларига қайтишган. [4. Б,59] Ўзлаштирилган ерларда аҳолини кўним топишида албатта уй-жой билан таъминланишида бир қатор имтиёзлар берилган. Кўчиб кетадиган колхозчиларга қарашли биноларни эгалари бузиб янги жойга олиб кетмасалар, ёки қоладиган колхозчилар бутун ҳолда сотиб олмасалар давлат страхавания баҳосидан ошмаслик шarti билан, колхозга қолдирилиб топширилиши мумкин бўлган. Кўчиб борган янги жойдаги колхозлар уй-жой солиш ва хўжалигини ростлаб олиш учун кўчган колхозчиларга, ССР Халқ Комиссарлари Советининг 1940 йил 27 декабрдаги №2645 қарорига мувофиқ, колхоз маблағлари ҳисобидан, кейинчалик тўлаш шarti билан ёрдам берилган. [2. Б,138] Барча бинолар шу жумладан қурилиши тамом бўлмаган бинолар колхозда қолган, кўчиб кетадиган хўжаликларга тегишли қисми учун биноларнинг балансда кўрсатилган баҳолари юзасидан ёки қурилиши тамом бўлмаган биноқарликка сарф қилинган маблағ ва материаллар юзасидан пул ёки материаллар берилган. Капитал кўйиш маблағлари ҳисобидан ажратилган бинокорлик материаллари колхоз ҳисоботида кўрсатилган баҳоларига нисбатан ва шу материалларни ажратишгача сарфланганини эътиборга олиб бўлинган.

Албатта кўчирилган хўжаликлар мулкларини ҳуқуқий асосларини ишлаб чиқишда маълум бир мезонлар ишлаб чиқиш таълаб эътилган. Унга кўра ажратиладиган хўжаликларга бериладиган барча мулк ва маблағлар ҳар бир колхозда колхозчиларнинг умумий йиғилиш қарорига асосан ажратилади. Кўчириладиган колхозчиларга тегишли ҳисобни узиш учун барча тайёргарлик ишларини ўтказиш мақсадида колхоз: ўша колхознинг бошқарув аъзоси, тафтиш комиссияси бошлиғи, район ер бўлими вакили, қишлоқ хўжалиги банкasi вакили ёки давлат банкasi вакилидан иборат комиссия тузилади. Бу комиссия мулк ва маблағ ажратиш тартибини белгилайди, зарур ҳисобларни бартараф қилади ва

мулкни тақсим қилганлик тўғрисидаги актни колхозчиларнинг умумий йиғилиш тастиғига киритади. Кўчириладиган хўжаликларга тегишли мулк ва маблағни топшириш акти билан расмийлаштирилади ва комиссиянинг барча аъзолари умумий йиғилиш қарорига асосан бу актга қўл қўядилар. Колхоздаги умумий йиғилишнинг қарор копияси ва актнинг копияси абатта кўчиб кетадиган ва кўчиб борган жойдаги қишлоқ хўжалик банкасига ёки давлат банкасига ва район ер бўлимига айрим-айрим топширилади, шунингдек кўчиб кетадиган колхозчилар бошлиғининг кўлига берилади. Яна бир нусхаси ЎзССР Министрлар Совети хузуридаги кўчиш ва кўчириш бошқармасининг вакилига берилади. [5. Б,137]

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки Совет даврида сиёсат иқтисодга нисбатан устивор аҳамиятга эга бўлган. Ўзбекистонга пахта хом ашё базаси ролининг ажратилиши натижасида пахта яккаҳоқимлиги ўрнатилган. Бу пахта майдонларини кенгайтиришни талаб қилган. Натижада янги ерлар хўжалик муомаласига киритилган. Янги ерларни ўзлаштирилиши, ушбу хуудларга аҳолининг кўчирилиши ва кўчирилган аҳолини мулкый муносабатларини кафолатланиши хўжаликларни(оилаларни) доимий яшаб қолишига сабаб бўлган.

REFERENCES

1. Муртазаева Р.Ҳ ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи. Дарслик. – Т.; Янги аср авлоди, 2005.
2. Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви (ЎзР МДА), Р.314-фонд, 7-рўйхат, 10-иш, 138 варақ.
3. Хушвақтов Ҳ. О. Мирзачўлни ўзлаштириш учун аҳоли кўчирилиши ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволи (1946-1970 й) Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати.-Тошкент, 2017.
4. Андижон вилоят давлат архиви (АВДА), 608-фонд, 1-рўйхат, 355-иш, 59 варақ.
5. ЎзР МДА, Р.314-фонд, 7-рўйхат, 10-иш, 137 варақ.